

A Monarchia-mesekönyv („Zene a Kék Duna mentén” – kerekasztal-beszélgetés, 2016. 12. 08.)

Tisztelt szervezők, tisztelt hallgatóság, köszönöm a meghívást – úgy vélem, a beszélgetés témája annyira gazdag, hogy ha ebből a hol kék, hol még kékebb, hol egészen más színű forrásból mindenki akár egy-egy korszóval merít, a rendelkezésre álló időkeret akkor is hamar elfogyna.

Ezért a magam részéről eredetileg úgy gondoltam, hogy csak két témáról beszélnek kicsit részletesebben: Bartók sajátos, ellentmondásteli szerepéről a Monarchia „második felvonásában”, illetve az operetről, mint a „Monarchia-mesekönyv” legkedveltebb fejezetéről – de hamar be kellett látnom, hogy utóbbiról általános összefoglalást adni még tízszer tíz percben sem lehetséges, ezért inkább egy különlegességet idéznék, amely, talán, a Monarchia világára is érdekes szögből vet fényt.

Színpadhoz és meséskönyvhöz társítottam a szóban forgó világot, mert a „kékduna-szemléletmódot” talán ezek fejezhetik ki legérzékletesebben, de, szerencsére, ebben a színházban szinte minden tehetséges színész felléphetett és a könyvben is elég jó kézzel lettek összeválogatva a történetek. Bartók meséje például több fordulatot is vett.

Tízéves volt, amikor az Ugocsa megyei Nagyszőlős iskolája március 15-i ünnepségén saját műveit játszhatta – ekkor ünnepelheték egyébként első ízben hivatalosan is az évfordulót. Tiszaparti városról lévén szó, *A Tisza csobogása* című virtuóz zongoradarab aratta a legnagyobb sikert (de azért a *Walzert*, a *Tavaszi dalt* és a *Scherzót* is örömmel fogadták). Ugyanitt, a következő év májusában már a Duna csobogott: ekkor történt *A Duna folyása* című húszperces terjedelmű, saját szerzeményű zongoradarab bemutatója. Egy életrajzi regény szerint a zeneszerző hét bokkrétát is kapott az intézet leány növendékeiktől, melyek közül az egyikről kiderült, hogy nem virágokból, hanem virágszínű papírokba csomagolt cukorkákból kötötték csokorba. (A kölcsönösen nagy hatást bizonyíthatja, hogy Bartók még 31 évvel később is olyan levél üres lapjain írt édesanyjának Kassáról Pozsonyba, amelyen egy, már az alkotó számára is ismeretlen, *A Duna folyásáért* lelkesedő rajongó kér autogramot).

A mű egyébként előrevetíti a zeneszerző későbbi időszakának erős, többször nyomatékosított hazafiasságát is. *A Duna folyása* ugyan végigköveti az érintett országok, nemzetek jellegzetes táncait, de Dévénynél, a kiírás szerint, a folyó „még jobban örvend, mert Magyarországra jött” – bár rontja az összhatást, hogy e helyütt polka szólal meg, de ez talán a „monarchikus” világképet is mutatja, hiszen, például, az *Éljen a magyar* is polka. (A Vaskapunál egyébként a kezdő hangnemmél azonos alapú mollban búcsúzik Magyarországtól a Duna.)

Másfajta „Monarchia-feelinget” áraszt egy 1998-ban született mű, a *Drei Lieder für eine Singstimme mit Pianoforte Begleitung*, melyről a kéziratosa címlapja ezt is elárulja: „componiert von Béla von Bartók; gewidmet von Comtesse Mathilde von Wenckheim” – igaz, a komponálás helyszínéül Pozsony lett megjelölve. Nemrég módomban volt a nyitódalt – szövege nem más, mint Heine híres *Im wunderschönen Monat Mai* kezdetű verse – egy kiváló szopránénekesssel megszólaltatni, s az előadás kapcsán beszélgetés bontakozott ki arról, vajon (a hangzásvilág miatt) koraromantikus „ujgyakorlatról”, esetleg egyfajta „szerepjátékról” van-e szó, avagy a zeneszerzőnek nem is kellett maszk mögé bújni. Ugyanis az adott kor lényeges vonása volt (mind zenetörténeti, mind történelmi vonatkozásban) a különféle szerepek váltogatása. Ez utóbbi véleményt erősítheti a vokális művek, főként a dalok amúgy is nagy hajlandósága a több, egymástól eltérő karakterű „szerepszemélyiség” (szakszóval *persona*) együttes jelenléte – de az igazságot csak az alkotó tudhatta.

Az említett „rebellis” korszak (Bartók ezt későbbi, már a háború utáni, német nyelvű önéletrajzaiban a „sovén politikai áramlat” hatásaként említette – bár az adott szavak akkoriban más érzelmi töltettel is rendelkezhettek) 1903 közepétől vált uralkodóvá a levelekben. Ezek, körülbelül fél évig „Isten áldd meg a magyart” fejléccsel íródtak (főként a zeneszerző édesanyjának, valamint tanárának, Thomán Istvánnak), sőt, egy ízben a „Le a Habsburgokkal!” jelmondat is feltűnik, egy kézi rajzolású Kossuth-címer felett. Ebben az időszakban keletkezik a Kossuth-szimfónia, amelyhez Bartók részletes magyarázatot, tulajdonképpen „programot” is szükségesnek tartott közölni.

Aztán néhány év múlva egy merőben más típusú világ- és kompozíciós szemlélet vette át az addigiak szerepét, s a levelek is a valódi népzene kutatásának élményeiről, az ezzel kapcsolatos problémákról kezdtek szólni. Ebben az időszakban kezdődött a barátság a Belényesen élő Ioan Bușițiával, s a kölcsönös tisztelet a Monarchia felbomlása után is megmaradt, mivel a felek egyaránt a népdalok összegyűjtését tekintették legfőbb céljuknak, nem pedig egymás, időként eltérő nézeteinek kritizálását. És itt következik a Monarchia dicsérete: az akkori államrenddel szembeni ellenérzései dacára mégiscsak ez a soknemzetiségű ország biztosította Bartók számára az ideális gyűjtési terepet, a magyar, szlovák és román dalok tekintetében egyaránt. Ennek szellemében írhatta, még 1931-ben is ezt: „Az én zeneszerzői munkásságom, épp mert e háromféle (magyar, román és szlovák) forrásból fakad, voltaképpen annak az integritás-gondolatnak megtestesüléseként fogható fel, melyet ma Magyarországon annyira hangoztatnak.”

De attól sem szabad eltekinteni, hogy a zeneszerző a Monarchia révén juthatott könnyen birtokába olyan, rendkívül nagy hatású művészi/világ szemléletbeli áramlatok teljes ismeretéhez, mint például a Richard Strauss-féle kompozíciós stílus vagy akár a freudizmus.

Ez tehát Bartók és „Kékduna-projekt” története dióhéjban, s emellett, a hátralévő időben, olyan zeneszerzőt mutatnék be, aki biztosan nem (vagy csak egyes szakmai gourmand-ok számára) ismerős.

Nemrég kért fel épületbeli szomszédunk, a Konfuciusz Intézet egy, az operettekben jelen lévő kínai motívumokkal foglalkozó előadásra. Ennek kapcsán persze mindenki *A mosoly országára* gondol, s valóban nem igazán találni más ilyen operettet (Offenbach *Ba-ta-clan*ja lehet még közismert, de hát az, mint tudjuk, bevallottan „ál-kínai”, így szándékoltan nem is alkalmaz ilyen jellegű zenei elemeket). Ám Bozó Péter zenetörténész kollégánk néhány éve felfedezte számunkra Sztojanovits Jenőt, valamint annak *Peking rózsája* című művét, ami nem más, mint a „magyar *Turandot*”, persze happy enddel és magából a történetből is eltávolítva a drámai fordulatokat (Turandot például álruhába öltözik és szándékosan elárulja a hercegnek a rejtvények megoldását, hogy az elnyerhesse őt, és így tovább). Számunkra inkább a zeneszerző csodálatos, neoreneszánsz egyénisége fontos, amely annyira Monarchiabeli, hogy muszáj idéznem életének pályáját és főbb állomásait.

Sztojanovits, iskolaigazgató apa gyermekeként, orvosi egyetemen tanult, de a zenei pályát választotta. 12 éves korában már az Egyetemi Templom orgonistája, később a Szent István Bazilika karnagya, állandó ének- és zenekarának szervezője. Élete utolsó éveiben a Mátyás-templom *regens chorija*. Zenekritikusként több magyar lapnak is írt, saját zenei szaklapot is szerkesztett. Székesfővárosi énektanárként, szakfelügyelőként és polgári iskola igazgatójaként is tevékenykedett, érdeme, hogy az elemi iskolák felsőbb osztályaiban bevezették a kötelező énekkutatást, polgári iskolai tankönyvet is írt, ő hívta életre a Fővárosi Énekkart, vezetője volt a Magyar Zenészek Országos Egyesülete érdekvédelmi szervezetnek. Művei: *Ave Maria*, *Kyrie* (a *Koronázási miséből*), *Stabat mater*, *Tantum ergo*, *Regina caeli* – illetve: *Új Rómeó*, *Csárdás*, *Tous les trois* (balett), *Ninon*, *A tigris*, *Othello mesél* (opera). Valamint 11 operett, például: *Tanácsos úr menyasszonya*, *A kis kofa*, *Csókkirály*, *A sziámi herceg*, *Gésagimnázium* és a *Peking rózsája*.

Alig kellene bővíteni a sztorit, hogy Hašek is tollára tűzhesse. De Bozó Péter összegyűjtött még néhány különleges operettkomponistát, például báró Bánffy György versenylovakat tenyésztő országgyűlési képviselőt, Tarnóczy Malvinát, *A férfigyűlölők* „kékharisnya” zeneszerzőjét vagy Erkel Elek, hajógyári kovácsot, a Nemzeti Színház zenekarának későbbi nagydobosát. Ez is arra mutat, hogy az akkori kulturális életében a legjobb talán az volt, hogy a jellegzetes Monarchia-léggört mindenhol meg tudta érezni, aki erre fogékonysággal rendelkezett. Budapest és Bécs kifejezetten „csereszabatos” lett (gondoljunk a *Csárdáskirálynőre* vagy ízlelgessük a *Mágnás Miska* és a *Pusztakavaliert* azonosságát), de a tengerbe ömlő kék Duna jóval messzebbre is elvitte ezt a szellemet (a *Víg özvegy* ellen, állítólag, tüntetéseket is szerveztek Montenegróban, Triesztben és Isztambulban).

A valóságtól elrugaszkodó *fairy tail* nyilvánvalóan rossz végre ítéltetett, de ahol olyan egyéniségek szerepelnek, mint a meghívón helyet kapó Brahms, Mahler, Bartók, Berg, Webern, és akkora mennyiségben, mint a Monarchia időszakának alkotóművészei, az csak jó mesekönyv lehet.